

Bij het vertalen van 'Het verstoorde leven'

CHIARA PASSANTI

Het kost mij enige moeite u iets over mijn vertaling van *Het verstoorde leven* van Etty Hillesum te vertellen. Ik voel een zekere terughoudendheid bij het spreken over deze ervaring, die mij een diepe waardering voor de stilte heeft ingegeven.

Ondanks de verschillen en de grote ongelijkheid, en af en toe zeker ook mijn ongeduld, moet ik erkennen dat ik een sterk contact met Etty heb gehad, dat ik mij bij haar 'thuis' heb gevoeld. Deze vertrouwelijkheid werd vermoedelijk vergemakkelijkt door mijn gedeeltelijk Nederlandse afkomst, waardoor ook ik in staat was de typisch noordelijke sfeer van innigheid waarin het dagboek is ontstaan te ondergaan: thuis zijn en daarvan de intimiteit inademen, het bureau met leeslamp dat een klein vertrouwelijk vaderland wordt, door het raam de takken van de bomen, de grachten of de wijde Hollandse hemel zien, die zich boven je hoofd uitstrekt, óók boven Westerbork. Verder deelde ik met Etty een ander idee van intimiteit, dat misschien vooral vrouwelijk is: het bezig zijn met mijn eigen innerlijk. En tenslotte zijn het de verschillende klanken van haar woordenschat die mij bekend in de oren klonken en die mijn contact met Etty hebben vergemakkelijkt.

In het naschrift bij zijn vertaling van Kafka's *Proces* schrijft Primo Levi: 'Vertalen is meer dan lezen: van deze vertaling ben ik losgekomen alsof ik van een ziekbed ben opgestaan. Vertalen is het volgen van de structuur van de tekst met een vergrootglas: het betekent er in doordringen, er door gegrepen worden en er bij betrokken blijven.' Hoe ik ervan ben losgekomen, zal ik later vertellen. Ook het vertalen in engere zin, is zeker niet eenvoudig geweest, geen kwestie van louter techniek en nog minder van automatismen.

Allereerst stond ik voor het probleem van de exactheid, van het over-

zetten van alle 'ingrediënten' van de ene taal in een andere. Etty's taalgebruik is bepaald niet eenvoudig, haar woordenschat is opmerkelijk rijk, af en toe van grote verbeeldingskracht en soms misschien verouderd, vaak tweetalig, in een Nederlands dat met een enkel woord of een hele zin overgaat in het Duits – een innerlijke echo van de overdenkingen samen met Spier. Natuurlijk bezorgden de Nederlands-Italiaanse woordenboeken mij ook de nodige moeilijkheden. Ik heb vooral een editie van vijftig jaar geleden gebruikt. Verder waren er de rijke en bijzonder verhelderende woorden: ik heb ze pas op het laatst kunnen vertalen, en dan nog slechts met gebruikmaking van verschillende termen: dat is bijvoorbeeld het geval met het sleutelwoord *verwerken*, dat *werk* (opera, lavoro) als wortel heeft, maar dat tegelijk ook kan betekenen 'elaborare' (uitwerken), 'digerire' (verteren, verdragen), 'assorbire' (absorberen, in beslag nemen), 'assimilare' (assimileren, opnemen, vereenzelvigen), 'accettare' (accepteren, aanvaarden), 'risolvere' (oplossen, verwerken). Wat de tekst als geheel genomen betreft, stootte ik op het probleem van de herhalingen – van enkele uitdrukkingen òf van de kleine bijwoordjes waarmee de tekst vol staat –, die bijna de functie van kruisbestuiving lijken te hebben, die impulsen veroorzaken, die een 'golvende beweging' in de zin tot stand brengen. Deze herhalingen zouden in het Italiaans niet acceptabel zijn. En een Italiaanse vertaling volgens het criterium van een zo groot mogelijke nauwkeurigheid zou evenzeer onacceptabel zijn geweest. Dit was in feite het geval met de eerste versie; die was stroef en bezat glans noch innerlijke beweging. Iedere willekeurige lezer zou het boek na een enkele pagina hebben weggelegd, en zeker de Italiaanse lezer, die ongeduldiger en meer tot scepsis geneigd is dan zijn noordelijke collega.

De grootste moeilijkheid van deze vertaling lag in het vinden van de juiste intonatie. Die moest niet hetzelfde maar wel gelijkwaardig aan het dagboek zijn. Dat vereiste van mij een sprong, de sprong waarmee men begint bij een her-scheppen van datgene wat men beluistert, waardoor nu juist dat eigene wordt gecreëerd wat daarna niet meer anders zou hebben kunnen zijn.

'Intonatie' is meer dan 'toon': het is de 'toon' die tot een beweging wordt en deze beweging bezit een structuur, zij wordt 'ritme'.

En wat een ritme heeft Etty's dagboek! Het gaat zeker niet om een simpele soepelheid, ook al gaat het schrijven haar zeer makkelijk af. Haar ritme is het '*ritme van de ziel*', dat het hele dagboek doordringt, ook waar zij gewone feiten beschrijft. Soms wordt het tot wat de Engelsen *compulsion* zouden noemen en wat mij af en toe irriteerde, vooral in het eerste deel. Vaak wordt gehamerd op de idee van het noodlot; of neem de eerste

juli van 1942, die beëindigd wordt met een afgebroken, maar niet definitieve zin: de tere lofzang op de bloeiende jasmijn en de overtuigende bevestiging van het geloof is het tegelijk aanwezig zijn van deze en andere tonen, waaronder er ook een is die ik 'profetisch' zou willen noemen. Deze schijnt mij overheersend, misschien zelfs wel alles omvattend toe. Voortdurend ondergaat men hier de aanwezigheid van een groter ritme, van een stromende ziel, die zoals een fontein nooit werkelijk stopt.

Het duidelijk maken van deze beweging, van dit ritme van de ziel door de intonatie waarin alles moest harmoniëren – dat was het min of meer bewuste criterium dat mijn interpretatie heeft geleid, van de keuze van de woorden tot het vaststellen van hun plaats, van de eliminatie van herhalingen tot het op de voorgrond stellen ervan.

Het vertalen van het dagboek van Etty Hillesum is voor mijn ziel en lichaam een lijdensweg geweest, maar als geheel heeft het mij een grote rijkdom geschonken; het was een ziekte, maar tegelijkertijd heeft het mij het gevoel van herkenning gebracht zoals ik dat nog nooit ervoer.

Natuurlijk, het probleem van de pijn in de wereld heeft zich voor mij na deze ervaring nog verder verdiept en werd tegelijk nog minder oplosbaar. Ook Etty geeft hier geen verklaring voor, hoogstens in geringe mate – maar komt tot de *acceptatie ervan*, door het doorleven van de pijn tot op de bodem. Een verklaring voor deze hevige en vurige acceptatie, waarvan de doorwerking zich over vele pagina's van het dagboek uitstrekt en wat zo goed wordt uitgedrukt door het door Etty gekoesterde woord *verwerken* (een constructieve, niet een passieve term), is niet aan mij. Hoe paradoxaal dit ook moge klinken, haar accepteren is voor mij een bevestiging van het leven geworden, zonder reserve of desertie, dat wil zeggen tot op het punt dat de uiterste grenzen, die van de pijn en van de dood, ervan bereikt worden. En het komt mij voor dat waar Etty zulke extreme risico's neemt zonder zich aan wat dan ook buiten haarzelf vast te grijpen, haar ziel de rijkste vruchten biedt. 'Vruchten dragen op elke plek grond waar men geplant is, zou dat niet de bedoeling zijn...?' schrijft zij nadat zij verschillende maanden heeft doorgebracht in kamp Westerbork, wachtkamer voor Auschwitz. En enkele maanden eerder, nadat zij ons een scenario van universele pijn heeft gepresenteerd, bevestigt ze: 'Het gaat er in laatste instantie om hoe men het lijden, dat toch essentieel voor dit leven is, draagt en verdraagt en verwerkt en dat men een stukje van z'n ziel ongeschonden bewaren kan, door alles heen.'

Het vertalen van het dagboek betekende voor mij dat ik me een jaar van de wereld afsloot, en dat ging gepaard met een hevig gevoel van

onzekerheid en met het realiseren van een afstand tot alles wat zich aan mij voordeed; maar het heeft mij ook een intensere liefde voor het leven gebracht, en juist voor de dingen die essentieel zijn, de dingen die een absolute waarde hebben, die blijven, ook al zijn ze ondergedompeld in deze onzekerheid.

‘De jasmijn achter mijn huis is nu helemaal verwoest door de regen en stormen der laatste dagen, haar witte bloesems drijven verstrooid in de modderige, zwarte plassen op het lage dak der garage. Maar ergens in mij bloeit die jasmijn ongestoord verder, net zo uitbundig en teder als ze altijd gebleeid heeft. En ze verspreidt haar geuren rond de woning waar jij huist, mijn God.’

Drie jaar na het vertalen van het dagboek draag ik deze ervaring in mij mee als een kleine innerlijke ruimte, die mij vergezelt en beschermt, en waarin ik mij af en toe kan terugtrekken; niet op de manier zoals ik dat in het begin heb ervaren: ‘er kan mij niets vreselijks meer gebeuren’, maar eerder als een bewustzijn dat de oplossing die door Etty wordt geboden, *bestaat als mogelijkheid*, ook al kan ik zelf nooit op dat niveau komen. Maar gelukkig geloof ik, ook in dit geval, in het diepst van mijn hart aan de waarde van het *denken in het groot* – dat wil zeggen niet alleen denken in termen van het ‘ik’, maar het zien van de dingen in veel bredere context –, wat ook Etty zich had eigen gemaakt.

In juli 1942 schrijft Etty: ‘Ieder schoon hemd dat je aan hebt is nog een soort feest. En iedere keer dat je je nog met geurige zeep wast in een badkamer die voor dat halve uur helemaal van jou alleen is. Net of ik al bezig ben voortdurend afscheid te nemen van al deze voortreffelijkheden der beschaving. En als ik daar later niet meer in dool, zal ik toch nog weten dat ze bestaan en dat ze het leven veraangenamen kunnen en ik zal ze prijzen als een van de goede hoedanigheden van het leven ook al vallen ze mij niet ten deel. Want dat het nu toevallig mij ten deel valt, daarom gaat het toch niet?’

(vertaling: Gerrit van Oord)